

Mustafa Çağrı Günday, *Leibniz ve Kant'ta Teodise*, Sonçağ Yayınları, 2022, s. 206.

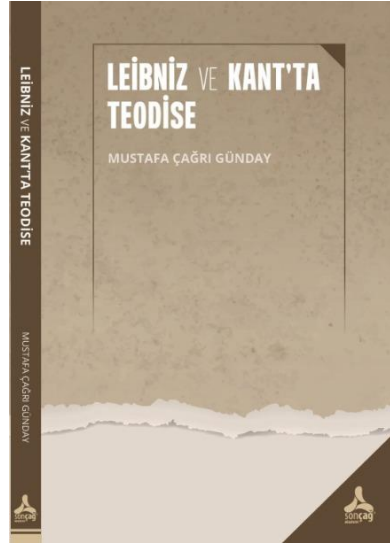
Theodicy in Leibniz and Kant by Mustafa Çağrı Günday

OSMAN BAYRAKTUTAN
Batman University

Received: 05.05.2023 | Accepted: 30.06.2023

Teizm, deizm ve ateizm tartışmalarının hız kazandığı günümüzde Mustafa Çağrı Günday'ın *Leibniz ve Kant'ta Teodise* adlı eseri bu alanda büyük bir boşluğu doldurmaya aday önemli bir çalışmadır. Kitap; giriş, birinci ve ikinci bölüm, bir de sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Kötülük problemi, tek boyutlu bir problem değildir. Problemin boyutlarından birisi Tanrı'nın inayeti ile ilgiliyken, bir diğer boyutu ise bilginin imkânı meselesidir. Dolayısıyla kötülük problemini cevaplamaya çalışan düşünürler kendilerini, bütün ve kapsamlı bir felsefeye dayanmak zorunda hissetmişlerdir. Leibniz (öl. 1716) ve Kant (öl. 1804) için de durum farklı değildir. Leibniz, tözler öğretisini ve bunun üzerine inşa edilmiş bir evren anlayışını problemin çözümündeki anahtar olarak kullanmak istemiş, Kant ise bilgiyi üreten aklın ve ahlâki bir özne olan insanın yeterlikleri bağlamında meseleyi ele almıştır. Problemi Leibniz ve Kant'ın önüne getiren sürecin bir özetini sunmak ve bu iki büyük düşünürün meseleye nasıl yaklaştıklarını, nasıl bir düşünce sis-

temi içerisinde konuyu değerlendirdiklerini ve zamanla, konuya dair fikirlerinde ne gibi değişiklikler olduğunu ortaya koymanın bu çalışmanın ana amacı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, tartışmanın tarihi ve bu meseleyi 18. yüzyıl Avrupa'sında çokça tartışılır bir hale getiren Leibniz'in felsefesi içerisindeki konumu ve ona getirilen eleştirileri ortaya koymak hedeflenmiştir. Özellikle de Leibniz'i en iyi anlamış ve ona cevaplanması en zor eleştirileri getirmiş gibi görünen Kant'ın bu konudaki fikirleri, günümüzde hâlâ tartışılmaya devam eden bu problemin kökenine ve geleceğine ışık tutar nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Girişte (s. 7-13); sonsuz mutluluk ve kusursuzluk gibi kavramları düşünebilen insanın, içerisinde yaşadığı bu dünya ise bu vasıflardan oldukça uzaktır. İnsanın bu çaresizliği antik çağlardan beridir anlatılara konu olduğu belirtilmiştir. Bu durumun Tanrı'nın sıfatları ile birlikte ele alınması ise günümüzde kötülük problemi olarak isimlendirilen felsefi ve teolojik meselenin temelini oluşturmaktadır. Tarihte pek çok farklı kişi tarafından farklı ifadelerle tanımlanmış olsa da, kötülük probleminin içeriği pek değişmemiştir. Sorunun temelinde Tanrı'nın sıfatları ve kötülük olgusu meselelerinin olduğunu görülmektedir. Bu iki konu da tarih boyunca sadece düşünürlerin değil, halkın da ilgisini cezbetmiştir. Konunun tüm insanlığı ilgilendirecek çaptaki genişliği neticesinde felsefe, teoloji ve hatta edebiyat alanında neredeyse bu konulara ucundan da olsa değinmeden geçmiş bir yazar bulmak güçtür. Kötülük ve Tanrı'nın sıfatları meselelerinin Batı felsefesi tarihindeki köklerini aradığımızda yolumuz hiç de şaşırtıcı olmayacak şekilde antik Grek dünyasının mitolojisine çıktığını iddia etmiştir.

Batı felsefesinin içine doğduğu Yunan toplumunun Tanrı anlayışları, Homeros ve Hesiodos tarafından şekillendirilmiştir. Homeros'a göre insan, dünya üzerindeki en zavallı varlıktır ve gelecekte de bu durum asla değişmeyecektir. Homeros'un yaşadığı devir Atina'nın parlak ve ihtişamlı bir dönemidir ve Homeros'un anlatıları fanteziye dönükken, savaştan bıkkın düşmüş ve Kuzey'den ve Batı'dan gelen barbar kavimlerin istilasına uğramış Atina'nın vatandaşı Hesiodos ise yüzünü gerçekliğe dönmüş olduğunu belirtmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında ise mitolojide tasvir edilen tanrılar ve özellikleri, kötülük probleminin tanımındaki Tanrı tasavvurunu karşılamaktan uzaktır. Onlar bu halleriyle, günümüzdeki cin ve

peri anlatılarına daha fazla benzerlik göstermektedirler. İnsan, dikkatini mitolojiden kaçırıp da dünyaya ve gökyüzüne yönelttiğinde ise mitolojinin hiçbir şeyi çözmediği kolayca görülür ve bu noktada Grek düşünürler hemen her şeye temelden başlamak durumundadırlar. Bu büyük düşünce hareketi gerçekten de hemen ilk safhasında geleneksel mitolojiye bir tepki olarak ortaya çıkmış gibidir ve bu sebeple merkezinde de Tanrı, varlık ve varoluş kavramlarının bulunması şaşırtıcı değildir. Bu düşünürlerin, Tanrı'nın sıfatları ve insanın iyiyi elde etme veya kötülükten korunma yolları üzerine sarf ettikleri çabalar hayranlık uyandırıcı bir biçimde kötülük problemi ve teodise problemini ortaya çıkarmıştır. Bu problem de müthiş bir tarih yolculuğunun ardından bu çalışmanın ana odağındaki iki büyük düşünür olan Leibniz ve Kant'ın önüne kadar gelmiştir. Leibniz'in felsefe tarihinin bu kadim problemine karşı öne sürdüğü cevaplar çağdaşları ve sonraki düşünürler tarafından genellikle yanlış anlaşılmışsa da Kant, özellikle *Eleştiri* sonrası döneminde, Leibnizci teodisenin özünü son derece doğru bir şekilde kavramış ve bu sayede de Leibnizci teodiseyi kalbinden vuran itirazlarını yöneltebilmiştir.

Birinci Bölümde (13-80); "*Felsefe Tarihinde Kötülük Problemi*" başlığı altında kötülük probleminin tarihi arka planını ele almıştır. İlk çağ filozoflarının konu hakkındaki görüşlerine yer veren yazar, Sokrates öncesi dönemdeki tanrı tasavvurları ve kötülük tanımlarını irdelemiştir. Ardından da Sokrates'ten sonra Yunan felsefesinde tanrı ve kötülük problemi hakkında bilgiler vererek karşılaştırma imkânı sunmuştur. Öncelikle Sokrates öncesindeki filozofların konu ile ilgili görüşlerine değinmiş; "âlemde kötülük vardır çünkü tüm var olanlara hak ettiklerinden fazlası, yani varoluşları verilmiştir. Anaximandros'un âlemi açıklama çabası olan bu cümleler 'sadece bir doğa tanımı değildir, bu aynı zamanda ilk felsefi teodisedir." diye belirtmiştir. (s.13). Xenophanes'in, "hepsini tanrılara yüklediler Homeros ile Hesiodos, ne kadar alçaklık ve yüz karası varsa insanlarda: Çalıp çırpma, zina ve birbirini aldatma." (s.15). Parmenides'e göre; "ne iyilik ne de kötülük mevcuttur. Bunlar sadece algının yanılgılarıdır." diye nitelendirdiğini söylemiştir. Heraklit şunları der; "Tanrı için her şey güzel, iyi ve adildir, sadece insanlardır bazı şeyleri adaletsiz, bazılarını da adil bulan." (s.20).

Sokrates sonrası ise; Platon'un anlattıklarını incelediğimizde evren bu haliyle mükemmeldir; hiçbir kusur, kötülük veya adaletsizlik barındırmamaktadır. (s.36) Platon, tanıdığı en iyi ve en erdemli insan olduğunu söylediği hocası “Sokrates’i öldürmeyecek, tersine onu ve onun gibileri baş tacı edecek bir toplumun” nasıl inşa edileceğini düşünmeye tüm felsefi hayatını adamıştır diye ön görüde bulunmuştur ve *Devlet* adlı eseri bunun sonucunda ortaya çıktığını vurgulamıştır. (s.39).

Epiküros’un teodise hakkındaki şu yorumlarına yer vermiştir; İlahi varlık ya kötülüğü yok etmek ister ama edemez veya yok edebilir ama etmez veya ne yok edebilir ne de yok etmeye isteklidir. Eğer yapmak ister ama yapamazsa, o zayıftır ki bu bir tanrıya yakışmaz. Eğer yapabilir ama yapmıyorsa, garzinden dolayı yapmıyorsa, bu da ilahi olana eşit derecede yabancı bir durumdur. Eğer hem yapmayı istemiyor ve bir de zaten yapamayacak durumdaysa öyleyse hem garzi vardır hem de zayıftır, dolayısıyla o bir tanrı değildir. Eğer hem yapmayı istiyor hem de yapmaya muktedir ise ki bir tanrıya yakışan sadece budur, öyleyse kötülükler nereden geliyor? Ya da kötülükleri neden yok etmiyor? (s.55).

Hristiyan teologlardan Aziz Augustinus’a göre mutlak maddesel kötülük yoktur. Yaratıcıdaki değişmezlik yaratılanlarda olmadığı için bunlar bozulmaya müsaittir. Kötülüğün kendine has bir varlığı yoktur. Kötülük, iyinin olmama halidir. İyiliği reddetme veya iyiliğin bozulması sonucu kötülük meydana gelir. Örneğin, hastalık, sağlığın yokluğudur. “ aslında her şey iyidir fakat çoğu yaratıcının elinden çıktığı andaki kadar iyi değildir. Yaratılan her şey doğaları gereği zamanla bozulmaktadır. (s.67).

Yazara göre İslam düşüncesinde ise kötülük problemi büyük bir sorun olmaktan çıkarılmıştır. Kötülük problemi, Müslüman âlimlerin gündemini çok meşgul eden bir problem olmamıştır. Farabi bu konuda optimisttir. (s.72). İbn-i Sina âlemin yaratılışı konusunda Plotinos ile aynı fikirdedir ancak Plotinos gibi maddeye mutlak kötülüğü atfetmez. Aziz Augustinus gibi İbn-i Sina da kötülüğün asli bir varlığı olmadığına inanır. Kötülük, iyiliğin yokluğudur der. Örnek olarak da gözleri gören biri ile gözleri hiç görmeyen birini örnek olarak verir. Sonuç olarak İbn-i Sina kötü davranışların varlığını Sokrates, platon ve Aristoteles gibi cehalete bağlar ve âlemde bir miktar kötülüğün bulunmasını İbn-i Sina iyi olarak görür.(s.73). Gazali ise bu konuda büyük bir tartışma başlatmıştır. Gaza-

li'ye göre var olan âlemden daha iyisi mümkün değildir. Gazali bu önermesiyle din dışına çıkmakla itham edilmiştir.

İkinci bölüm (s. 80-191); "*Leibniz ve Kant'ta Kötülük Problemi*" başlığını taşımakta olup bu bölümde, Leibniz ve Kant'ın konu ile ilgili görüşleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Leibniz'i en çok meşgul eden felsefi mesele bu problem olmuştur. Hayattayken yayınlanan tek kitabının adı da Teodise'dir. (s.89). Onun döneminde bu problemin tartışılmasının zemini ateizm değildir. Problem, Tanrının varlığı bağlamında değil sıfatları bağlamında tartışılmıştır. Leibniz'e göre tanrı günahların zeminidir, fakat yaratıcısı değildir. Tanrı, fiziksel nedendir ama günahdaki ahlaki neden günahkârın kendisindedir. Tanrı kötülöklere iradesiyle değil, varlığıyla neden olmaktadır. Bundan dolayı da kötölöklölerden tanrıyı sorumlu tutamayız. Kötölöklö ve günahlar evrensel düzenin ve ahengin bir parçasıdır. Bu düzen içerisinde günahları çekip çıkarmak tüm düzeni değiştirip altüst edecektir. Gazalinin önermesi lebinize göre önemsiz bir çıkarımdır, üzerinde durmaz. Leibniz' in kötölöklö problemine bakışı onun varlık felsefesi ve monadoloji düşüncesiyle birebir ilgilidir. (s.126). Tanrı'dan iyilik haricinden bir şey gelmeyeceğini bildiğimiz için Tanrı'nın günaha müsaade etmiş olmasının bile insanı hayrete düşürmeye yettiğini Leibniz de kabul eder. Öyleyse salt vakaya bakarak, bu tür bir müsaadenin bir tür zorunluluk sonucu olduğu hükmüne varılabilir fakat Tanrı'yı bu müsaadeyi vermeye yönelten a priori nedenleri teker teker saymak ve ispat etmek mümkün değildir. (s.114).

Yazar'a göre Kant, *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din* kitabına, geleneksel düşünce olan insanlığın bir altın çağ ile başladığını ve sonrasında giderek bozulduğunu söyleyen insanın düşüşü öğretisinin karşısına, pek seziilmese de dünyada aslında iyiye ve akla doğru devamlı bir ilerleme ve gelişme olduğunu iddia eden modern görüşü yerleştirerek başlar. Kant bu tartışmadaki safını belirlerken kendi ahlâk öğretisini temel unsur olarak kullanacaktır. Leibniz'de olduğu gibi Kant'ın zihnini asıl meşgul eden kötölöklö, ahlâki kötölöklöktür. Bu kötölöklö ise her ne kadar duyumsanabilen eylemlerde görünse de, Kant'a göre sorunun asıl aranması gereken yer zorunlu olarak her eylemden de önce gelen, öznel ahlâk yasaları zeminidir. (s.175).

Kötülüğü, herhangi bir doğaüstü güce veya ilahi bir varlığa atıfta bulunmadan tanımlaması sebebiyle de Kant, tamamen seküler bir kötülük teorisi ortaya koyan ilk kişidir. Bu teorinin temelinde ise; kökten (radikal) özgür olduğumuz, tabiatımız gereği iyiye eğilimli ve yine tabiatımız gereği kötülüğe eğilimli olmamız gibi üç ana düşünce bulunur. Kant'ın bahsettiği ilk kötülük türünde kişi, ahlâk yasasına uymak ister fakat zayıflıklarından ötürü bunu yapamaz. İkinci kötülük türünde ise kişi ahlâk yasasına uyar fakat yalnızca, örneğin zevk veya maddi çıkar gibi, bir başka gerekçeyi de ahlâk yasasına kattığında bunu yapar. Bu, Kant'a göre ilkinde göre çok daha büyük bir kötüdür çünkü ahlâk yasalarının zemini başka dürtülerle kirlenmeye başlanmıştır. Fakat bunlardan üçüncüsü olan durum Kant'ın ke- limeleriyle, “özgür iradenin sevgiyle etik düzenin tersine çevrildiği, insan kalbinin yoldan çıkması” durumudur ki ancak bu noktada kişi artık kötü olarak isimlendirilir. (s.179).

Sonuç kısmında (192-197);) ise genel bir özet yapılmış yazar her iki düşünürün düşüncelerini karşılaştırmalı olarak sunmuştur. Kötülük probleminin temel unsurlarını teşkil eden; Tanrı'nın sıfatları, kötülük ve mutluluk kavramlarını filozoflar, Batı felsefesinin ilk günlerinden itibaren tartışıldığını ortaya koymuştur. Bir antik Yunan filozofuna ait en eski fragman olan Anaximandros'un satırlarının, Jaeger gibi modern düşünürlerce ilk felsefi teodise olarak nitelenmesi de problemin tarihi derinliğini göstermekte olduğunu açıklamıştır. Tanrı'nın sıfatları, kötülüğün sebepleri ve mutluluğa erişebilme yollarına dair yüzlerce yıllık felsefi tartışmaların eriştiği noktayı önünde hazır bulan Epiküros, özellikle Platon ve Aristoteles'in Tanrı tasavvurlarına karşı çıkmak için bugün kötülük problemi olarak isimlendirilen soruları ortaya atmıştır. Hristiyanlık dinindeki ahiret, hesap, ödül ve ceza inançları düğümün gevşetilmesine katkı sağlamış görünse de; kader, insanın özgür iradesi ve günah gibi kavramlar ise sorunu bir o kadar karmaşıklaştırmıştır. Hristiyan düşünürler meseleyi dinin asli konularından biri olarak ele alıp kesin bir çözüme kavuşturmayı ciddi bir görev olarak görmüşlerdir. İslam ilahiyatında ise bu sorunun bu kadar da kronik bir hale gelmediğini söylemiştir. Müslüman düşünürler arasında bu konunun neden asli bir mesele olarak görülmediğini Hristiyan ilahiyatıyla karşılaştırmalı olarak ele almak ise bir başka çalışmanın konusu olabilecek genişlikte görünmektedir.

Felsefi çalışmalarının ilk günlerinden itibaren kötülük problemine ve tözler meselesine ayrı bir önem gösteren Leibniz'in, farklı pek çok düşünce ekolünü eleştirerek itirazlarını ortaya koyduğunu söylemiş, Leibniz felsefesini daha detaylı çalışmış ve Leibnizci teodise hakkındaki tartışmaları da incelemiş olan Immanuel Kant ise Leibniz'in monadlar öğretisini ve önceden kurulmuş ahenk fikrini de kapsayan daha isabetli ve sağlam eleştiriler getirdiğini çalışmasında ortaya koymuştur. Ayrıca Kant'ın, hem imanın temellendirilmesi hususunda hem de teodise meselesinde büyük önem atfettiği bilgi teorisi ve evrensel ahlâk yasaları zemini, özgünlükleri bakımından bu tartışmaya da yeni ufuklar kazandırdığını vurgulamıştır. Kötülük probleminin unsurlarından olan kötülük ve 'insan için en yüksek iyi' gibi kavramların tam tanımlarını yapmaya çalışmış olması da Kant'ın bu probleme yaklaşımındaki farkını belirleyen önemli bir etken olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse "*Leibniz ve Kant'ta Teodise*" başlıklı bu çalışma; alanında yapılan önemli çalışmalardan olması, zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarının konuya olan hakimiyeti, özgün yorumları ve değerlendirmeleri, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle alana ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

